हृच्छङ्खमूर्द्धोदरपार्श्वशूली क्षामाननः क्षीणबलस्वरौजाः । प्रसक्तवेगश्च समीरणेन कासेत्तु शुष्कं स्वरभेदयुक्तः । उरोविदाहज्वरवक्त्रशोषैरभ्यर्द्दितस्तिक्तमुखस्तृषार्त्तः । पित्तेन पीतानि वमेत्कटूनि कासेच्च पाण्डुः परिदह्यमानः । विलिप्यमानेन मुखेन सोदन् शिरोरुगार्त्तः कफपूर्णदेहः । अभक्तरुग्गौरवसादयुक्तः कासेद्भृशं सान्द्रकफः कफेन । वक्षोऽतिमात्रं विहतञ्च यस्य व्यायामभाराध्ययनाभिघातैः । विक्षिप्तवक्षाः स नरः सरक्तं ष्ठीवत्यभीक्ष्णं क्षतजःस उक्तः । अतिव्यवायभाराध्वयुक्ताक्षमजविग्रहैः । रूक्षस्योरः क्षतं वायुर्गृहीत्वा कासमावहेत् । स पूर्वं कासते शुष्कं ततः ष्ठीवेत् सशोणितम् । कण्ठेन रुजतात्यर्थं विभिन्नेनैव चोरसा । सूचीभिरिव तीक्ष्णाभिस्तुद्यमानेन शूलिना । दुःखस्पर्शेन शूलेन मेढ्रपीडाभितापिना । पर्वभेदज्वरश्वासतृष्णावैस्वर्यपीडितः । वारावतद्रवाकूजन् कासवेगात् क्षतोद्भवात् ।

क्षतजव्रण पु० भावप्र० उक्ते व्रणभेदे

"पृथक् समस्तदोषोत्था रक्तजागन्तुजौ तथा । व्रणशोथाः षड़ेते स्युःसंयुक्ताः शोथलक्षणैः । (शोथलक्षणैः पूर्वोक्तैः) विशिष्टं रूपमाह । "विषमं पच्यते वातात् पित्तोत्थश्चाचिरस्थिरम् । कफजः पित्तवच्छोथो रक्तागन्तु समस्तजौ" । अत्र रक्तजेत्युक्तेः क्षतजव्रणइत्येव शब्दस्यौचित्यात् शब्दकल्पद्रुमे क्षतव्रणशब्दकल्पनं प्रामादिकम् भावप्र० उक्ते ५पिपासाभेदे स्त्री यथा

"भयश्रमाभ्यां बलसंक्षयाद्वा ऊर्द्धं चित पित्तविवर्द्धनैश्च । पित्तं सवातं कुपितं नराणां तालु प्रपन्नं जनयेत् पिपासाम् । स्रोतःस्वपांवाहिषु दूषितेषु दोषैश्च सृट् सम्भवतीह जन्तोः । तिस्रः स्मृतास्ताः क्षतजा चतुर्थी क्षयात्तथान्याऽऽमसमुद्भवा च । भक्तोद्भवा सन्निकेति तासां निबोध निष्क्रान्यनुपूर्व्यं यस्तु" । नराणां चितं स्वस्थान एव सञ्चितं पित्तं सवातं पित्तविवर्द्धनैः कटूष्णादिभिः कुपितं भयश्रमाभ्यां बलसंक्षयादुपवासादेश्च वातः कुपितः । तद्द्वयम् ऊर्द्धं प्रसरत् तालु प्रपन्नं सत् पिपासां जनयेत् । न केवलं तालुन्येव दूषिते तृष्णा भवति । किन्तु जलवाहिस्रोतःस्वपि अत आह स्रोतःस्वित्यादि । नन्वत्र बहुवचनं न युक्तम् । यतो जलवहे द्वे स्रोतसी सुश्रुतेनोक्ते । उच्यते । तयोरेवानेकप्रतानयोगात्र दोषः । अपांवाहिषु स्रोतःस्विति जिह्वादेरुपलक्षणम् यत आह चरकः "रसवाहिनीश्च धमनीर्जिह्वा हृदयगलतालु क्लोम च । संशोष्य सृष्टां देहेषु कुरुतस्तृष्णामतिप्रबलौ पित्तानिलाविति । संख्यामाह तिस्र इत्यादि । तृष्णायाः सामान्यलक्षणमाह । "सततं यः पिबेत्तोयं न तृप्तिमधिगच्छति । मुहुः काङ्क्षति तोयन्तु तं तृष्णेतीतरादिशेत्" । क्षतजामाह "क्षतस्य रक्तशोणितनिर्गमाद्यां तृष्णा चतुर्थी क्षतजा मता तु" । क्षतस्य शस्त्रादिक्षतयुक्तस्य रक्तपीड़ा" ।

क्षतविध्वंसिन् पु०क्षतं विध्वंसयति वि+ध्वन्स-णिच्-णिनि तृ० । हृद्दारकवृक्षे शब्दच०

क्षतव्रत पु० क्षतं व्रतमस्य । स्वीकृतव्रतत्यागिनि अवकीर्णिनि अमरः तत्प्रायश्चित्तमाह प्रायश्चित्तविवेके "अथावकीर्णिप्रायश्चित्तम् "अथावकीर्णी मैथुनेन क्षतव्रतः यथाह याज्ञवल्क्यः "अवकीर्णी भवेद्गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितं मति" प्रायश्चित्तमाहाङ्गिराः "अवकीर्णी निस्तस्य ब्रह्मकृच्छ्रत्रयं चरेत् । खरचर्म्मवासाः षण्मासांस्त्रिरूपा सुच्येत किल्बिषात्" । अवकीर्णमवकीर्णताभावे क्तः । अत्र सार्द्धसप्तश्लोकाः । इदं प्रमादस्खलने एतद्विषय एव याज्ञवल्क्यः "अवकीर्णी भवेद्गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम् । गर्द्दभं पशुमालभ्य मैथुनं स विशुद्ध्यति" । प्रयत्नात् स्त्रियसंसर्गाद्य प्रवृत्ते तु मनुः "एतत्त्रिवेद संप्राप्तं वसित्वा गर्द्दभाजिनम् । सप्ताहानाचरेद्भैक्ष्यं स्वकर्म्म परिकीर्त्तयन् । तेभ्यो लब्धेन भैक्ष्येण वर्त्तयन्नेककालिकम् । उपस्पृश्य स्त्रियस्त्रयमवदेन स विशुद्ध्यति" । एतद्विषयएवाभ्यासे शातातपः "अथातो-" वकीर्णिप्रायश्चित्तं व्याख्यास्यामः "ब्रह्मचारी यदावकीर्य्येत चतुर्थकालमन्नं भैक्ष्यं चरेदेवंपूतोभवतीति-तथा पैठीनसिरपि "अवकीर्णी गर्द्दभाजिनं वसेत् संवत्सरं प्राजापत्यं चरेत्" शङ्खलिखिताभ्यान्तु विकल्प एवोक्तः । तद्यथा "अपरात्रे चावकीर्य्येत भैक्षाग्निकार्य्यं कुर्व्वन् सद्यः कामादुत्सर्गे रेतसोऽन्यत्र स्वप्नात् तत्र प्रायश्चित्तं महाव्याहृतिभिर्जुहुयात् ओङ्कारपूर्व्विकाभिः संवत्सरं वा नक्तं भैक्षञ्चरेत् चतुर्थकाले मितभुग्गायत्रीं तरत्समानुगाञ्जपेदिति" । गायत्रीमपि संवत्सरं जपेदित्यर्थः । महाव्याहृतिहोमश्च सुतवादातिदेशिकावकीर्णित्वेन भैक्षाग्नित्यागे स्त्रियं विना कामात् सङ्कल्पतस्त्यागे व्यवतिष्ठते, स्त्रियं विनापि कामाद्रेतस उत्सर्गे प्रमादगमने च वशिष्ठः "ब्रह्मचारी चेत् स्त्रियमुपेयादरण्ये